

NEW JUNGIAN
ISRAELI ASSOCIATION

עמותתה יונגיאנית
ישראלית חדשה (ע"ר)

דף הבית

אנו מביאים בזה מאמר ביקורת של פרופ' יורם בילו על ספרו של פרופ' בני שנון העוסק בגילוייו של המחבר אודות תכני הלא-מודע לאור מחקר השפעת שיקוי צמחי בקרב אינדיאנים בדרום אמריקה. בספר ובמאמרו של יורם בילו יש עניין רב מנקודת ראות יונגיאנית.

משקה האלים

יורם בילו

Benny Shanon (2002). The Antipodes of the Mind, Charting the Phenomenology of the Ayahuasca Experience. Oxford: Oxford University Press. 475 pp. Appendix, Referenaces, Index.

אייהווסקה הוא שיקוי צמחי פסיכו-אקטיבי (משנה תודעה) רב עוצמה אך לא ממכר, שמילא תפקיד מרכזי בעולמם הריטואלי של האינדיאנים תושבי אגן האמזונס העליון. במהלך המאה העשרים התרחב השימוש בשיקוי והוא הפך למוקד הפולחני של מספר דתות חדשות בברזיל. האייהווסקה מאפשר, לטענת המשתמשים בו, כניסה למציאות קסומה, הכוללת חזיונות (אימתניים לעתים) שיופיים עולה על כל דמיון, תובנות אינטלקטואליות עמוקות וחוויות רוחניות ומיסטיות, המקנות תחושה של גילוי סודות היקום והבנת משמעות הקיום האישי. בני שנון, פסיכולוג קוגניטיבי באוניברסיטה העברית, התנסה באייהווסקה, סייר באמצעותו בקטבים המרוחקים של פרדס הנפש וגילה שם גיאוגרפיה מנטלית מופלאה, שחזקה, בחלקה, את עמדותיו התיאורטיות כחוקר קוגניציה,

אך גם ערערה ושינתה היבטים מושרשים בתפיסת עולמו.

בספר שלפנינו, המהווה ניסיון שיטתי למפות את הטריטוריות הנפשיות הנידחות שהשיקוי מאיר באור יקרות (ממש כך, החזיונות אפופי זוהר), יש, ראשית, תעוזה רבה. מעבר לקשיי המסע, לתופעות הלואי הפיסיות הקשות ולחרדות הכרוכות בגמיעת השיקוי, במיוחד בנסיונות הראשונים, נדרש אומץ לב לא מבוטל להעניק מכובדות מדעית להתנסויות בחומר הלוצינוגני ולהפכן למנוף לחקר הנפש. הלדוס האקסלי עשה זאת בספרו "דלתות התפיסה" הממפה מחדש את גבולות התודעה בעקבותיו התנסויותיו במסקלין, והוא אכן אחד ממקורות ההשראה של הספר הנוכחי. ספרו של שנון, כמו של האקסלי, כתוב בהתפעמות ובלהט אישי של מי ש"הציץ ונפגע": האייהווסקה גרם לו לפקפק בהשקפת העולם המערבית ובאתוס המדעי, והפך אותו מאתאיסט מושבע לאדם המקבל קיומם של ממדים רוחניים ואף רליגיוזיים באדם ובעולם (טשטוש הגבולות בין השניים האחרונים הוא אחת החוויות המרכזיות של ההתנסות). אולם הישגו הגדול של שנון טמון ביכולתו להטיל משמעת מחקרית על החזיונות והחוויות שלו ושל אחרים – הוא בדק את תגובותיהם של קרוב ל- 200 מתנסים בכ- 2500 מפגשים עם השיקוי - לשרטט את מפת 'עולם האייהווסקה' בצורה מדויקת ומפורטת ולהציע על פיה קריאה מרתקת, גם אם ספקולטיבית לעתים, של הפוטנציאלים הקריאטיביים של התודעה האנושית.

במרכז ההתנסות בשיקוי ניצבות החוויות הויזואליות, הכורכות בשיאן חזיונות עשירים ומורכבי עלילה. עולם התוכן של חזיונות אלה הוא בלתי נדלה: הם עשויים להוליך את המתנסה בשבילי ההיסטוריה האישית והאנושית, במסלולי היקום המרוחקים, במבוכי האנטומיה הגופנית, בשכבות העמוקות של הנפש ובמרחבים האין-סופיים של המיתוס והפנטסיה. ועם זאת, תכנים מסוימים נוטים להופיע בשכיחות רבה יותר מאחרים. כך, למשל, בעלי חיים מסוימים, כמו נחשים, זוחלים וטורפים ממשפחת החתולים, ושכיות חמדה תרבותיות, כמו יצירות אומנות דתיות, ארמונות וציוויליזציות עתיקות, חוזרים ומופיעים אצל מתנסים מרקע מגוון, גם אם אינן חלק מן הסביבה או המורשת התרבותית שלהם.

במישור הפילוסופי, החוויות כופות על מתנסים רבים, וביניהם גם חסרי השכלה פורמלית, השקפת עולם מטפיסית כוללנית, ששנון מאפיין כמוניזם אידיאליסטי דינמי. המציאות נתפסת כמכוננת על ידי ישות לא-חומרית – מעין תודעה קוסמית או אלוהית; כל הדברים בעולם נתפשים כמקושרים, ולכן כמשולבים בשלמות הרמונית אחת, וכולם גם טעונים בערך מוסף של משמעות, בעלת איפיונים מיסטיים. ההתנסות בשיקוי מולידה

מצבים מנטליים שאינם מתיישבים עם האיפיונים המרכזיים של מבנה התודעה האנושית: המחשבות נתפסות כלא פרטיות וכבלתי נשלטות, תחושת הזהות האישית נסדקת, הגבולות בין המציאות הפנימית והחיצונית נמוגים, זרימת הזמן משתנה, או אפילו נעצרת לחלוטין. כל אלו עשויים להוביל את המתנסה לדבוק בפסיכולוגיה טרנספרסונלית, שלפיה יש קיום ראשוני לתודעת-על, מין *anima mundi* חוץ-אנושית, שממנה נגזרת התודעה האנושית האינדיבידואלית. שנון אינו מקבל גישה זאת, אך גם אינו שולל אותה. לעומת זאת הוא מוצא באיפיונים החוויתיים של ההתנסות בשיקוי תמיכה חד משמעית בהתנגדותו לגישות הייצוגיות הרווחות בחקר הקוגניציה, שהוא ממבקריהו החריפים מימים ימימה. גישות אלה מתקשות להתמודד עם הפערים הניכרים שבין הייצוגים המנטליים ב"פנים", האוצרים לטענתן את הידע אודות המציאות, לבין העולם "בחוץ". במהלך ההתנסות בשיקוי נתפס הקשר בין התודעה והעולם כישיר וקונקרטי, ושנון רואה בכך תמיכה לטענתו שהמרחב בו מתרחשים החיים המנטליים אינו תוך-נפשי אלא אינטרסובייקטיבי – היכן שהיחיד והעולם נפגשים. אם משמעות, לשיטתו, היא כלל התבניות המקשרות אדם ועולם, אין זה מפתיע שחווית האייהווסקה, המאופיינת על ידי זיקה מועצמת לעולם, מולידה תובנות רוויות במשמעות ובתחושה של השגת כל טמיר ונעלם.

למרות שהמתנסים בשיקוי מדווחים על חוויות על-טבעיות כמו טלפתיה ומסעות בזמן, המוליכות רבים מהם להאמין בקיומם של עולמות אחרים וגילגול נשמות, שנון נזהר מהנחות פרנורמליות. במהלך חיפושיו אחר מערכת מסבירה שתימנע מהנחות כאלה, אך גם שלא תיפול בפח של רדוקציוניזם מדעי, הוא בוחן את האופציות הפסיכולוגיות, הרואות בעלייה לתודעה של תכנים לא מודעים את המקור לחזיונות, ודוחה אותן אחת לאחת. אין כמעט חפיפה בין המראות המתגלים בהשפעת האייהווסקה לבין תכני חלומותינו, שפרויד האמין כי הם דרך המלך ללא מודע. הלא-מודע הקולקטיבי של יונג מציע לכאורה הסבר מתאים יותר לנוכח הישנותם של מוטיבים אוניברסליים. אולם גם כאן קשה למצוא הלימה רבה בין הארכטיפים היונגיאנים, שאמורים לייצג התנסויות משותפות באבולוציה האנושית, לבין התכנים השכיחים בחזיונות. אופצית הסבר אחרת היא ריאליזם אפלטוני-ההשקפה המטפיסית שהעולם מכונן על ידי רעיונות אבסטרקטיים. האם השיקוי מקנה כרטיס כניסה לתחום האידאות האפלטוניות? עמדות אפלטוניות מוכרות בדיונים על מעמדן של המתמטיקה, המוסיקה והשפה. כך ניתן לטעון לגבי האחרונה כי חוקי הדקדוק האוניברסלי אינם משקפים פסיכולוגיה אנושית אלא תחום בעל קיום משל עצמו. תחום נוסף שהומשג באמצעות ריאליזם אפלטוני, הקרוב לעולם האייהווסקה בתוכן ולא רק בצורה,

הוא עולם המיתוס. מיתוסים, טען לוי-שטראוס, חושבים את עצמם באנשים, ולא להפך. ואולי, כפי שהציעו אנתרופולוגים וחוקרי דתות אחדים, מוצאם של המיתוסים, והתהוותה של המחשבה הדתית בכלל, בחוויות של מצבי תודעה מיוחדים, פרי סמים פסיכו-אקטיביים? ולבסוף: האם האידאות האפלטוניות עצמן, אותן תבניות חשיבה מושלמות שמהן נגזרים הדברים בעולם, הן מבנים סמנטיים גרידא, פרי הגותו המופשטת של פילוסוף; או שמא הן פריין המזוקק של חוויות מסעירות דוגמת ההתנסות באייהווסקה – שמקורן בטקסי המיסטריות באלויסיס שבהן אפלטון נטל חלק? חוקרים אחדים אכן מציעים שבטקסים אלו צרכו שיקוי הלוצינוגני. הטענה כי אפלטון קיבל השראה לרעיונותיו בעקבות גמיעת שיקוי משנה-תודעה איננה בלתי אפשרית, כמובן; אך היא מייצגת בעיני ניסיון גורף מדי להעמיד חומרים פסיכוטרופיים כמפתח לסוד היצירה האנושית, האומנותית והדתית. נקל להבין את נטייתו של מי שהתנסה במציאות הקסומה של האייהווסקה לראות בה את חזות הכל, אך דומני שלאופני חשיבה "מיתו-פואטיים" ולמצבי מודעות מיוחדים ניתן להגיע במסלולים שונים ומגוונים, שאינם מתווכים בהכרח על ידי חומרים פסיכו-אקטיביים. האם יחזקאל ראה "מראות אלוהים" בעקבות התנסות בחומרים כאלה? ומה לגבי יורדי המרכבה מספרות ההיכלות המבקרים במקדשים שמימיים מרוצפים באבנים טובות – תכנים שכיחים בעולם האייהווסקה? שנון אינו טוען במפורש כי מיסטיקנים קדומים אלה נזקקו לגרויים כימיים, אך במהלך הדיון שלו בהשפעת השיקוי על תפיסת הזמן הוא מעלה את האפשרות כי משה היה תחת השפעתו של חומר פסיכואקטיבי כאשר ראה את הסנה בוער באש ואיננו אוכל. לטעמי, פרושים ספציפיים מן הסוג הזה אינם נחוצים למסכת הטיעונים, ואף גורעים ממנה.

הפרקים האחרונים בספר מקודשים להתמודדות יצירתית וחדשנית עם החידות הטמונות בעולם האייהווסקה – התמודדות שאינה מסתמכת כאמור על האופציה הפסיכולוגית (תכנים בלתי מודעים) מזה או האפלטונית גרידא (מציאות אחרת) מזה. בניסוח מלא השראה ופאתוס, ההולם את רוח הדברים, שנון רואה בהתנסות בשיקוי שעת חסד מפעימה, מתנת המוזות, המביאה לשיא את פעולת הכוחות היצירתיים בנפש. ההתנסות מכוננת הלך רוח פואטי: עלית הרגישות הקוגניטיבית והאסתטית, התחזקות החשיבה המטפורית וריבוי החציות של מסלולים חושיים (סינאסתזיה). כל אלה מביאים להרפיית ההבחנות, החלוקות והסיווגים הקבועים, השליטים במצב התודעה הרגיל, ומגבירים את הזיקות ההדדיות בין אדם לעולם ואת המשמעות המיוחדת לדברים. המתנסה אינו נתפס כמגלה תחומי מציאות אחרים, כפי שיטענו הגישות הפרנורמליות, אף לא כחושף

תכני עבר בלתי מודעים, כפי שתטען הפסיכולוגיה, אלא – בדומה לצייר או מוסיקאי - **כיוצר** ברוך-דימיון והשראה. באמצעות המשגה זו מתמודד שנון עם מה שנראה כמסתורין הגדול ביותר של השיקוי – החזרה של תכנים ספציפיים בחוויותיהם של אנשים מתרבויות שונות. כשם שהשיקוי מגלה את הרבדים הפנימיים של הנפש האינדיבידואלית ואת הדרמה של המצב האנושי, כך הוא גם מגלה, לטענתו, את שכיות החמדה התרבותיים שהחברות האנושיות יצרו במהלך מאמצייהן לשרוד, להתפתח ולהקנות משמעות לקיומן. מדוע, לדוגמא, ציוויליזציות עתיקות, ובמיוחד זו של מצרים העתיקה, חוזרות ומופיעות בחזיונות, גם ללא חשיפה מוכחת לתרבות הפרעונית? אולי משום שהאומנים המצריים הצטיינו ביצירת שכיות חמדה הנוגעות בטרנסנדנטי - וכיוון שזו הייתה הציוויליזציה הארוכה בהיסטוריה, נוצר בה מרחב זמן ארוך בכדי להתפתח, להתחדש ולהשתכלל כדי לכסות חלק משמעותי מהמרחב הפוטנציאלי של יצירות תרבות עם ערך מוסף טרנסנדנטי. האם אפשר שגם המתנסים בשיקוי, שהמערכת המנטלית שלהם משודרגת לרמת פעילות גבוהה ומהירה, המאפשרת להם לגעת בנסתר בחזיונותיהם ולברוא בתודעתם מעשי אמנות מקודשים, מצליחים ליצור דברים נפלאים, שכמה מהם כבר יוצרו בעבר על ידי אחרים במקומות אחרים? כשם שדבורים בנויות לייצר דבש, טוען שנון, בני אדם בנויים לחבר מוסיקה קאמרית, לבנות פירמידות, ולעשות עוד כהנה וכהנה מעשים יצירתיים, המתגלים בהסתברות גבוהה במיוחד בהשפעת השיקוי. יתכן, הוא מסכם, שהאידיאות האפלטוניות אינן תכנים סמנטיים השוכנים בתחומה של מציאות אחרת, אלא עקבות המוטבעים בכל הבריאה, כולל בתודעתנו. האופי המעין מיסטי של קביעה זו, גם אם היא מתאימה יותר להופעה האוניברסלית של ארמונות ויצירות אומנות מאשר לזו של זוחלים ויגוארים, הולם את תכני החזיונות עצמם ואף נרכש, כפי שנרמז, במהלך ההתנסות בשיקוי. בצד התובנות נותר המסתורין, שלא נעלם כלל לאחר עשור של התנסות ומחקר בשיקוי. בצניעות ראויה לשבח מסיים שנון את שרטוט מפת הקטבים הנידחים של התודעה: ההכרה בחוסר היכולת לפצח את המסתורין של האייהווסקה לאחר עשור של מחקר היא, לדבריו, אחד השיעורים החשובים שהפיק ממנו.